

Забутый агрессор

Румынская оккупация
Молдавии и Транснистрии

ФОНД СОБРАНИЯ
ДЛЯ НАУЧНОГО
ИСТОРИЧЕСКОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ

ІГОР НІКУЛЬЧА

Забутый агрессор:
Румынская оккупация Молдавии и
Транснистрии / Сост. А.Р. Дюков. –
М.: Фонд «Историческая память»,
2010. – 168 с.

22 червня 1941 р. Румунія, як союзник нацистської Німеччини, вступила у війну проти СРСР і утворила на територіях сучасних Республіки Молдови та України три адміністративно-територіальні одиниці – губер-

наторства Бессарабія, Буковина і Транснистрія¹. Участь Румунії в Другій світовій війні, а особливо характер і форма політики, проведеної режимом І. Антонеску на окупованих територіях, до сьогодні є маловивченими об'єктами дослідження в сучасних молдавській, українській та румунській історіографіях². У 2010 р. в Москві фонд «Історична

¹ До губернаторства Бессарабія входили сучасна територія Республіки Молдова і південна частина Одеської області України; до губернаторства Буковина – сучасна територія Чернівецької області України; до губернаторства Транснистрія – територія між Дністром і Бугом (лівобережні райони Республіки Молдова і південно-західні території України (центральні і північно-західні райони Одеської області, південні райони Миколаївської області і південно-східні райони Вінницької області)).

² У румунській і молдавській історіографіях включення Бессарабії та Буковини до складу Румунії вважають поверненням земель, що були анексовані СРСР за

пам'ять» видав збірку статей «Забутий агресор: Румунська окупація Молдавії і Трансністрії», яка присвячена румунській окупації молдовських і українських теренів у роки Другої світової війни. У передмові, написаній упорядником цієї збірки, керівником фонду «Історична пам'ять» Олександром Дюковим, підкреслюється інтерес російських істориків до тем «окупації, колабораціонізму, злочинів нацистів та їхніх поплічників» (с. 5) за часів Другої світової війни на радянській території. На погляд О. Дюкова, «деякі офіційні молдавські історики намагаються в тій або іншій формі виправдати злочини румунської влади проти єврейського населення» (при цьому автор передмови не називає прізвища конкретних істориків). Дюков пояснює це «політичними міркуваннями», а саме тим, що «молдавські ідеологи уніонізму безпідставно оголошують радянські часи періодом окупації», у такий спосіб «намагаючись витіснити із суспільної свідомості спогади про справжню окупацію» (с. 6), тобто румунську. Таким шляхом упорядник збірки підводить читача до думки, що «румунська окупація радянських земель» була «вкрай жорстока» (с. 6–7), а радянський період не можна вважати окупацією цієї території.

Зміст передмови ілюструє типовий підхід радянської історіографії, згідно з яким у дослідженнях оминають тематику відповідальності лідерів СРСР за репресії та депортації мирного населення територій,

---

пактом Молотова–Ріббентропа, тільки Трансністрію трактують як об'єкт агресії. Див.: Пакт Молотова–Риббентропа и его последствия для Бессарабии: Сборник документов / Сост. В. Вэратек, І. Шишкану. – Кишинев: Университас, 1991. – 124 с.; *Stăvilă V. De la Basarabia românească la Basarabia sovietică, 1939–1945.* – Chişinău: Tipografia Centrală, 2000. – 152 p.; *Giurescu D.C. România în al doilea război mondial, 1939–1945.* – Bucureşti: ALL, 1999. – 310 p. В українській історіографії усі дії румунської держави подаються як загарбницькі. Див.: *Щетников В.* Проблемы изучения истории Холокоста в Одессе и одесском регионе // История Холокоста в Одесском регионе: Сборник статей и документов / Еврейск. общин. центр «Мигдаль»; сост. М. Рашковецкий. – Одесса: Студия «Негоциант», 2006. – С. 17–81; *Стецкевич В.* Українські землі під румунською окупацією 1941–1944 рр. у сучасному молдавсько-румунському дискурсі (короткий аналіз) // *Сторінки воєнної історії України.* – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 11. – С. 176–189; *Якупов Н.М.* Подвиг Одессы: 60-летию освобождения Одессы от фашистских захватчиков посвящается / Сост. Н.М. Якупов, В.П. Щетников. – Одесса: КП ОГТ, 2004. – 232 с.

приєднаних до СРСР в 1939–1940-х роках, «політику випаленої землі» 1941 р. тощо. Мусимо нагадати тим, хто забуває або не хоче пригадувати, що 23 серпня 1939 р. Радянський Союз підписав пакт про ненапад і спільні дії у Центральній Європі з нацистською Німеччиною, який дав змогу Червоній армії у вересні 1939 р. вдертися в незалежну Польщу й окупувати більшу частину східної території цієї держави, а в червні – липні 1940 р. анексувати румунські Бессарабію і Північну Буковину. З іншого боку, автор передмови забуває згадати вплив Червоної армії на процес комунізації Центрально-Східної Європи та її внесок у заподіяння народам цього регіону збитків і страждань. І не лише тим, які брали участь в агресії проти Радянського Союзу.

У 1941–1944 рр. у регіоні, який вивчають автори цього збірника, мали місце страждання і були скоєні численні злочини проти людства, які неможливо виправдати жодним чином. Однак загальна методологія упорядника праці полягає в тому, аби подати Румунію як жорстокого агресора, а радянську владу – як таку, що піклувалася про захист і «звільнення» двох територій, що у тексті названі як «Молдавія і Транснiстрiя».

Про таку концепцію свідчить уже сама назва збірки, в якій ідеться про різні підходи щодо трактування поняття «Молдова», що асоціюється і з назвою асимільованої історичної провінції Бессарабія, і з сучасною незалежною та суверенною Республікою Молдова, і з Транснiстрiєю – географічною назвою, яку вживали в роки війни для позначення української території між Дністром і Бугом, що належала до юрисдикції цивільної та військової румунської адміністрації. Асоціація цих територій пов'язується з тим, що ці терени перебували під окупацією «забутого агресора», союзника нацистської Німеччини, Румунії. Прихована логіка упорядника збірки полягає в тому, що ці землі були *a priori* радянськими територіями. На мій погляд, таким чином відновлюється ідея радянської історіографії, що Румунія була загарбницькою імперією, яка окупувала в 1918 р. чужу територію Бессарабію, що була частиною російської (радянської) політичної вотчини. Всупереч заявам автора передмови, багато істориків з Молдови і не лише з Молдови наводять аргументи, які базуються на скрупульозній роботі з документами, на користь того, що більшість населення території між Прутом і

Дністром не вважала Румунію окупантом³. Зовсім іншим був юридичний статус території між Дністром і Бугом, так званої Трансністрії, яку навіть румунська влада відкрито оголосила тимчасово окупованою відповідно до законів війни, без вирішення перспективи її остаточної анексії до складу Румунії.

Враховуючи сучасну політичну кон'юнктуру, на яку зважає упорядник збірки, виникає запитання, чи не намагається він використовувати назву «Трансністрія» з певною метою, а саме виділити ці землі як окреме від Республіки Молдова утворення, себто сепаратистське Придністров'я (до речі, англійською воно звучить як Трансністрія), яке є плацдармом російських геополітичних інтересів у цьому регіоні. Більша частина колишньої Трансністрії є сьогодні територією України, а українські історики дослідили період окупації цих земель у широкому контексті всіх окупованих теренів України в роки Другої світової війни.

Зважаючи на зазначене вище, вважаємо за потрібне наголосити, що назва збірки, за логікою упорядника, мала би бути такою: «Румунська окупація Республіки Молдова та України» (додержуючись сучасних політико-адміністративних реалій) або ж «Румунська окупація Бессарабії, Буковини та території між Дністром і Бугом» (якщо мати на увазі геополітичні реалії 1939 р.). Однак історичній логіці ці назви не відповідають, оскільки у Бессарабії та Буковині було встановлено інший адміністративний режим, аніж у Дністровсько-Бузькому регіоні (Трансністрії).

Що ж до власне аналізу змісту збірки, то маємо справу із 7 статтями. Їх можна поділити, з одного боку, за територіальним критерієм, адже деякі з них стосуються винятково території Республіки Молдова, інші – «Трансністрії». Одна стаття присвячена вивченню проблем Голокосту в Буковині, що вкотре свідчить про невдалий вибір назви праці. Другим критерієм може бути поділ за проблематикою. Велика частина досліджень присвячена проблематиці Голокосту, на цьому ми докладніше зупинимося пізніше. Автори інших статей досліджують проблеми румунської адміністрації в Трансністрії (Олександр

³ Див.: *Hitchins K. România, 1866–1947.* – Iasi: Humanitas, 1996. – 616 p.; *Stăvilă V. De la Basarabia românească la Basarabia sovietică, 1939–1945.* – Chișinău: Tipografia Centrală, 2000. – P. 91–121; *Petrencu A. Basarabia în timpul celui deal Doilea Război Mondial: 1939–1945.* – Chișinău, Editura Prut Internațional, 2006. – 224 p.

Новосьолов, «Румунська окупація Транснїстрїї: питання політичного статусу»), перебування румунської православної місії на цій території (Микола Михайлуца, «Діяльність румунської православної місії в губернаторстві Транснїстрія (осінь 1941 – весна 1944 рр.)»), партизанського руху в Молдові (Петро Шорніков, «Передвістя звільнення: партизанська боротьба в Молдові в 1944 році»), ставлення місцевого населення Молдови до «румунської окупації» (Олександр Дюков, «Румунська окупація Молдавії очима очевидців: три приватні історії»). Запропонований поділ вочевидь свідчить, що ці дві території штучно пов'язані в архітектоніці збірки.

Рівень наукової новизни поданих статей можна оцінити по-різному. Наприклад, П. Шорніков у своїй праці не пропонує нового погляду на проблему, а лише повторює кліше радянської історіографії⁴ про масовий партизанський рух у Молдові у роки війни, про активну участь місцевого населення у підпільній роботі. Про це свідчить і список використаної у його статті літератури. Показово, що ця публікація займає чверть усього обсягу збірки.

Стаття О. Дюкова претендує на змалювання становища мешканців Молдови в роки Другої світової війни, спираючись на свідчення лише трьох осіб, в яких, за словами автора, розповідається «про поведінку румунських окупаційних військ, грабунки і розстріли молдавських селян, про тортури в румунській “сигуранці”, про розстріли румунськими військовими євреїв на початку війни і сексуальне насильство». На думку О. Дюкова, ці «різні, але однаково страшні розповіді, дають змогу зрозуміти страшну реальність румунської окупації Молдавії, реальність, яку сьогодні з політичних міркувань намагаються витіснити з пам'яті молдавського народу» (с. 155). Будь-який фахівець з усної історії обов'язково оцінить, наскільки мало репрезентативні ці свідчення на тлі долі сотень тисяч мешканців Бессарабії. Якщо врахувати, що ці три особи були не просто свідками дій румунської влади, а допитані співробітниками МДБ і НКВС, й запитання, які їм ставили, були

---

⁴ Такі тези див.: *Афтенюк С., Елин А., Левит И.* Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941–1945 гг. – Кишинев: Изд-во «Карта молдовеняскэ», 1970. – С. 421; Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.: Сб. документов и материалов. – Т. 1. – 1975. – С. 652; Т. 2. – 1976. – С. 675.

тенденційними, то ми зможемо зрозуміти, наскільки «об'єктивними» є їхні свідчення. Аж ніяк не маючи наміру відтворити настрої жителів Молдови і вивчити політику окупаційної влади, службовці репресивних органів мали на меті створити якомога негативніший імідж румунської адміністрації. У тіні цих запитань ховаються чіткі політичні завдання, які успадкував і автор цієї статті. Тому вищезгадані дослідження не дають нічого нового, лише підтверджують залежність авторів від впливів штампів радянської історіографії й репродукують старі міфи, які сучасні молдавські історики вже зруйнували.

Діяльність окремих аспектів румунської адміністрації Трансністрії висвітлено у статтях двох українських істориків – О. Новосьолова і М. Михайлуца, які підготували свої праці на основі опрацювання архівних документів румунського походження і здобутків сучасної історіографії. Їхня методологія не має нічого спільного з «імперіалістичною» логікою передмови. О. Новосьолов ставить проблему, пов'язану з організацією Румунською державою окупаційної адміністрації Трансністрії, підкреслюючи тимчасовий статус цієї території. Він висвітлює дискусію, що триває у румунському науковому середовищі, про продовження Румунією військових операцій за Дністром і наміри румунської держави щодо майбутнього статусу окреслених земель. На особливу згадку заслугоує те, що цей дослідник уперше в українській історіографії докладно проаналізував зміст німецько-румунської угоди «Про безпеку та економічну експлуатацію Трансністрії та області Буг-Дністер» від 30 серпня 1941 р., згідно з якою Румунія отримала мандат на здійснення економічної експлуатації території між Дністром та Південним Бугом. О. Новосьолов вважає, що політичний статус Трансністрії в 1941–1944 рр. був визначений політичними реаліями тих часів і мав характер «тимчасової воєнної окупації», а «остаточне вирішення питання про статус Трансністрії» було відтерміновано до кінця війни. Поряд із цим треба зауважити, що вищезазначені сюжети вже розроблялися у румунській та молдавській історіографіях.

Одеський історик М. Михайлуца, відомий фахівець з історії Православної церкви на півдні України періоду Другої світової війни, аналізує завдання Румунської православної місії в Трансністрії і механізми їх впровадження. Ця структура залежала від румунської Патріархії і

мала на меті поряд з іншими місіями сприяти відродженню релігійного життя в Транснїстрїї. Стаття цінна тим, що вперше в українській історїографії розглянуто релігійну політику румунської окупаційної адміністрації на території між Дністром та Бугом. Ґрунтуючись на архівних джерелах, М. Михайлуца стверджує, що в Транснїстрїї «румунська православна місія, сприяючи розповсюдженню православної віри, зробила доволі значний внесок у надання людям права на реалізацію релігійного волевиявлення» (с. 109), але при цьому «в діяльності місії превалювала відкрита спрямованість на денационалізацію православного життя в українських та слов'янських селах Придністров'я, викорінення будь-яких самотніх церковних традицій» (с. 111). Ці дві статті не вписуються в загальну концепцію збірки про винятково винищувальний, жорстокий та репресивний характер румунського окупаційного режиму.

Значну кількість статей у збірці присвячено проблемі Голокосту та ролі румунської окупаційної влади в цьому трагічному й унікальному феномені. Тут справді можна погодитися, що обидві території мали спільні тенденції, адже євреї Бессарабії, Буковини і Транснїстрїї стали жертвами єдиного плану, розробленого Бухарестом, щодо депортації цього народу. Верхівка Румунської держави розглядала євреїв Буковини, Бессарабії та Транснїстрїї як комуністичних агентів, яких потрібно ізолювати і згодом ліквідувати для запобігання можливого комуністичного бунту в тилу фронту й для етнічного очищення території за прикладом німецької нацистської моделі. До 1989 р. в румунській історїографії ця тема була табуована. Завдяки дослідженням окремих істориків, що народилися в Румунії, а згодом переїхали на Захід⁵, та західних учених⁶

---

⁵ Див.: *Ancel J. The German-Romanian Relationship and the Final Solution // Holocaust and Genocide Studies.* – 2005. – Vol. 19, No. 2. – P. 252–75; *Ibid.* Transnistria. 3 vols, Colectia Destine. – Bucuresti: Editura Atlas, 1998; *Ioanid R. The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944.* – Chicago: Ivan R. Dee & the United States Holocaust Museum, 2000. – P. 108.

⁶ Див.: *Litani D. The Destruction of the Jews of Odessa in the Light of Rumanian Documents // The Nazi Holocaust: Historical Articles on the Destruction of European Jews / Ed. M.R. Marrus.* – Vol. 2: The «Final solution» outside Germany. – Westport Meckler, 1989. – P. 484–503; *Braham R.L. The Destruction of Romanian and Ukrainian Jews During the Antonescu Era.* – New York: Social Science Monographs;

румунське суспільство з подивом дізналося, що на території Бессарабії, Буковини і Трансністрії цивільна та військова влада була залучена до етнічних чисток, депортацій і знищення євреїв. У жовтні 2003 р. президент Румунії Іон Ілієску створив Міжнародну комісію з вивчення Голокосту в Румунії під керівництвом Нобелівського лауреата премії миру Елі Візеля, названу згодом «Комісія Візеля», до якої увійшли вчені США, Румунії, Німеччини, Франції, Ізраїлю. У 2004–2005 рр. опубліковано звіт цієї комісії⁷. 12 жовтня 2004 р. під час церемонії вшанування жертв Голокосту в Румунії І. Ілієску у своїй промові визнав відповідальність Румунської держави за Голокост єврейського народу і вибачився перед ним. Після офіційного визнання злочину і публікації звіту досліджень з історії Голокосту значно побільшало, було запроваджено День пам'яті Голокосту (9 жовтня) і створено науковий Центр з вивчення Голокосту. Природно, що є й ті, хто заперечує відповідальність уряду І. Антонеску⁸, але не можна стверджувати, що румунське суспільство в цілому або румунська історична наука не визнають роль і відповідальність держави за знищення євреїв.

Попри ці очевидні тенденції, молдавський історик С. Назарія намагається використовувати цю трагічну і дражливу тему для досягнення інших цілей. Зокрема, щоби зайвий раз підкреслити жорстокість окупаційної влади і створити в молдавському суспільстві негативний образ сусіда – Румунії. Праця, яку він публікує, є переказом його попередніх статей⁹. Дослідження видається застарілим, адже в Республіці Молдова

Distributed by Columbia University Press, 1997. – 413 p.; *Deletant D. Ghetto Experience in Golta, Transnistria, 1942–1944 // Holocaust and Genocide Studies.* – 2004. – Vol. 18, No. 1. – P. 1–26; *Ibid.* Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania, 1940–1944. – London: Palgrave Macmillan, 2006. – P. 70, 257.

⁷ Див.: Final Report of the International Commission on Holocaust in Romania. – Iași: Polirom, 2005. – 416 p.

⁸ Див.: *Buzatu Gh.* Mareșalul Antonescu în fața istoriei. – Editor, în colaborare cu Stela Cheptea, V.F. Dobrinescu, I. Saizu. – Ediția a II-a. – Iași, 2010. – P. 380; *Ibid.* Trecutul la judecata istoriei. Mareșalul Ion Antonescu – Pro și contra. – București: Editura Mica Valahie, 2011. – 615 p.

⁹ Див.: *Назарія С.* Ответственность румынского фашистского государства за Холокост на оккупированных территориях Молдовы и Украины в 1941–1944 гг. // Одесса и еврейская цивилизация: Сб. материалов IV междунар.

та Румунії останніми роками опубліковано багато нових праць про трагічну долю євреїв. Історики, залучаючи нові архівні матеріали, висвітлюють маловивчені аспекти румунської антисемітської політики періоду Другої світової війни, пропонують нові підходи до вивчення Голокосту на румунських територіях та знову привертають увагу до дискусійних питань¹⁰.

Дослідженнями зовсім іншого ґатунку з проблем Голокосту є праці українських істориків О. Круглова і О. Суровцева. Їхні праці безпосередньо присвячені питанням Голокосту й внеску румунської влади у «розв'язання єврейського питання». Перший автор описує одну з найтрагічніших сторінок періоду румунської окупації Транснестрії – знищення і депортацію єврейського населення Одеси, аналізує мотиви, етапи та головних акторів, які брали участь у подіях. Зауважимо, що при цьому було б бажано використати багаті фонди одеського архівосховища, в яких сконцентровані документи румунського походження. Наприклад, цінними для дослідження є накази, постанови, циркуляри та звіти губернатора Транснестрії щодо «розв'язання єврейського питання» в Одесі, а також інформаційні повідомлення силових структур (сигуранци, поліції та жандармерії) про хід депортації єврейського населення з Одеси, які містяться у фонді «Головна регістратура Губернаторства Транснестрія»¹¹. О. Суровцев на різноманітному архівному матеріалі

научн. конф. «Катастрофа, сопротивление, победа» (31 октября – 2 ноября 2005 г., г. Одесса) / Еврейск. общинный центр «Мигдаль»: Редкол.: М. Рашковецкий, О. Ксензюк. – Одесса: Студия «Негоциант», 2006. – С. 221–236; *Назария С.* Ответственность румынского фашистского государства за Холокост на оккупированных территориях Молдовы и Украины в 1941–1944 гг. // История Холокоста в Одесском регионе: Сб. статей и документов / Еврейск. общин. центр «Мигдаль»; сост. М. Рашковецкий. – Одесса: Студия «Негоциант», 2006. – С. 82–90.

¹⁰ Див.: *Dumitru D.* The Use and Abuse of the Holocaust: Historiography and Politics in Moldova // *Holocaust and Genocide Studies*. – 2008. – Vol. 22, No. 1. – P. 49–73; *Casu I.* Problema exterminării evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial în istoriografia moldovenească post-sovietică // *Problema Holocaustului în istoriografia românească* / Ed. V. Achim și C. Iordache. – Iași: Polirom, 2005. – P. 96–126; *Ibid.* Istoriografia și chestiunea Holocaustului: cazul Republicii Moldova // *Contrafort* [Chisinau]. – 2006. – № 11/12. – С. 2–3; 2007. – № 1. – P. 1–2; *Holocaust Memory and Antisemitism in Central and Eastern Europe*. – București: Ed. INSHR, 2008. – 195 p.

¹¹ Державний архів Одеської області, ф. Р-2242.

аналізує методи експлуатації євреїв із Буковини на місцевому рівні й методи, які використовувалися під час їх депортації до Трансністрії. Статті цих двох істориків доповнюють історіографію з проблеми і допомагають детальніше зрозуміти цей феномен.

Отже, цінний внесок цієї збірки послаблюється тенденційним вступом упорядника і невдалою архітектонікою видання. Тема Голокосту, навіть якщо і не винесена в заголовок збірки, є однією з головних у висвітленні румунської окупації «Молдавії і Трансністрії»: із семи статей три прямо й одна опосередковано присвячені саме їй. На думку упорядника, тема Голокосту – лише вступ до розмови про Румунію як «агресора», який окупував «радянські землі» і проводив «жорстоку» репресивну політику, а також «ставив перед собою завдання з поневолення і “витіснення” слов’янського населення» (с. 7). Через такий підхід унікальність страждань євреїв у роки Другої світової війни затіняється, а проблема Голокосту стає засобом маніпуляції за допомогою історичної науки. Навівши нариси про дискримінаційну та екстермінаційну політику румунів щодо єврейського населення, укладачі збірки намагаються всю румунську окупаційну політику зафарбувати в антигуманні та злочинні тони, не відрізняючи різні аспекти окупаційного часу, які у різних випадках мали різні результати. Слід пам’ятати про те, що адміністрація Трансністрії вирішувала соціально-економічні та культурні питання, що мало неоднозначні наслідки. Упорядники видання всі дії румунської окупаційної влади звужують винятково до Голокосту, оминаючи при цьому її політику щодо інших категорій місцевого населення. Підкреслюючи серйозні недоліки і тенденційний характер запропонованого підходу, рекомендуємо відокремлювати історію й політику, а заради осягнення минулого звертатися винятково до високовартісного наукового продукту.